

JÓZSEF ATTILA A SZOVJETUNIÓBAN

I. fejezet

A KÜLVÁROSI ÉJ FORDÍTÁSPROBLÉMÁI

Tavaly ősszel a Váprósi Litteratúr című folyóirat körkérdésére a megújuló szovjet líra egyetlen képviselője sem nevezte meg eszményképei közt József Attilát. Ez a tény valahogy súlyosabb, mint a moszkvai íróplattíróktól kezdve a Balságya Enciklopédián át valamennyi méltatlanság, ami a költőt érte. Az akadémia majd revidálja nézeteit. A tömegeket meg kell hódítani. Különben a vers és költőjük holt anyaggá válnak és akkor hiába a szándék. „Borostyánkőbe én be nem fagyok”

József Attila francia és olasz sikerei mellett éppen a testvéri tankok országában talált legnehezebben otthonra, amely ország pedig szívesen fogadta be a magyar irodalom klasszikusait.

Ez után az esemény után vontam felelősségre egy kis rózsaszínű könyvet, a költő verseinek 1958-as kiadását.

A nekem legjobbat jelentő verseket kerestem: Az Ódát, a Hazámat, a Dunánál-t, az Elégiát, A város peremén-t, a Külvárosi éj-t. A két utóbbi kivételével hiányoztak. A megválogatott emberek türelmetlenségével eszem a megmaradtaknak. Elolvastam többször, olvastam más verseket a kötetből, aztán újból visszatértem a Külvárosi éjhez. Ez a fordítás talán a kötet leg-színvonalasabb kísérlete. Amint végig elemeztem, sok kérdés világosodott meg előttem, és ezt az utat szeretném röviden még egyszer végigjárni. Természetesen elemzés közben szívesen lehetnek más versek is, de az épp úgy megtörténhet olvasás közben. „A versek sugarakat vetnek egymásra”- mondta Radnóti éppen József Attiláról.

Fordítás-elméleti kérdésekről nem beszélek. Csupán saját módszerem szeretném meghatározni, amely a felvetett probléma mellett legjobbnak látszik. Az általában kötelező gondolati hűség mellett az olvasó esztétikai élményének transzformációját kérem számon a fordítástól. Ez kissé szubjektíven hangzik, de a szubjektív élménynek meghatározható objektív kritériumai vannak.

A versről előzetes tájékoztatás korrajzot nem adok. Módszerem felé-

telezi, hogy erről a versről induláskor annyit tudjak, mint a szovjet olvasó olvashatott a kötet bevezetőjében, azaz jóformán semmit, Horthy éra, elnyomás, szolgasors, fasizmus, még amit még hozzá lehet adni az 1917 előtti emlékekből.

Most pedig nézzük a verset :

A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli.

Csönd, — — lomhán szinte lábrakap
s mászik a suroló kefe ;
fölötte egy kis faldarab
azon tűnődik hulljon-e.

S olajos rongyokban az ég
megáll, sóhajt az éj ;
leül a város szélénél.
Megindul ingón át a téren ;
egy kevés holdat gyújt, hogy égjen.

A kép már az eleősorban plasztikusán kiugrik a szavakból és végig megmarad, nem képszerűen kifejezett gondolatokkal nem találkozunk. Ezek a képek azonban nem nyugodtak és reálisak. Ha befordítjuk a film nyelvére, megfigyelhetjük, hogy nagyszámu montázssal van dolgunk.

Mellékudvar. Ferde fénysugarak. Emelkednek. Áttűnés. A fénysugarak megkeményednek és sötétednek. Háló rajzolódik ki. Emelkedik. Sötét víz, világos ég. Vágás. Gödör. Iszapos víz tudul az aljára, vízszint emelkedik. Vágás. Gödörfalból konyha. Ablakon fény húzódik. Sötétedik. Képfátfordulás. Surolókefe. Áttűnés. A homályban mászó állat. /Esetleg néhányszor ismétlése a montázsnak/ Képfátfordulás. Máló faldarab. /A következő sor gondolati jellege miatt közönséges montázssal nem fejezhető ki. /Vágás. Felhők az égen. Áttűnés. Olajos, rongyos öltözetű emberalak. Megáll. képfátfordulás. Láttér a miniatürré zsugorodott város. Éles konturos fénypontos panoráma. Előtérben oldalt a bizonytalan hatalmas alaksziluett, Zsugorodik. Határozottabb körvonalatokat kap. megindul a téren, Képfátfordulás. Fényt gyújt. A gyújtott fény nő és lassan holdkoronggá válik. II képváltozás. Tévedések elkerülése végett ez nem a költői képek száma. A költői kép gondolati tartalomtól és a képi

III.

tartalomból tevődik össze, amely a gondolati tartalomhoz viszonyítva formának vehető. Ezek egymásra átcsapásakor keletkezik a költői kép. A tájlati képsége, hogy a gondolati tartalom is legtöbbször egy kép /egyszer föl is csorélható a képi tartalommal/ de mint a valóság művészi tükrözésének alapegysége az első két kép a köz-levő áttünéssel alkot egy képet.

A filmterminológiára a téma járallansága készített. Így ha nem is tudományosan, de legalább szemléletesen ki tudtam magam fejezni.

Az átfordulás régi kamera-használata. Lényege a képváltozás monotonosságában van. A képátfordulással kapott új képet térképszerű pontossággal helyezhetjük a tájban. Legkitűnőbb példa Petőfi «Tisza» című verse. Képi tartalom és forma között egészen ekvivalens esetben fordulhat csak elő, majdnem kivétel nélkül képhatárt jelöl.

A vágás lényege a régi és új kép egymástól független egymásutánisága. Ha a filmnél vagyunk, van sötétüléssel vágás és gyors puzta változás. Az előbbi versben levő megfelelője képhatárt fejez ki, az utóbbi viszont képi tartalmat határol gondolati tartalomtól hasonlóan szinten.

Az áttünés lényege, hogy az első kép megszűnése előtt már színen van a második. Költészetben csak képen belül fordul elő, kisebb áttünés a metafora, nagyobb a szabad asszociáció esetén. A sok montázs jelentősége, hogy érzékeny, probléma- és érzelem merdezésre elődjénél alkalmasabbá teszi a modern költőt. A montázs szabban Petőfinél, de még a századeleji impresszionistáknál sem találhatunk ennyi montázst. Ez a tájlati kivétel alkalmas filozófiai gondolatok merdezésére, pl. Elégia, Téli éjszaka, Külvárosi éj. A fordításnál megint, megnézhetjük a filmet. A képeket meg kell találnunk. A kép anyagiól függetlenül létezik a festészetben vászontól és festéktől, a költészetben szavaktól és ezért létezik nyelven kívül is, de a megjelenése már csak konkrét anyagon keresztül történhet. S az anyag a benne levő lehetőségek-nél fogva formálja a képet. Másképp néz ki a márvány és másképp a bronz Diskobolosz. Így a nyelv is formál a képeken, melyeknek mégis meg kell tartaniuk eredeti mivoltukat.

Az orosz fordítás következőképpen kezd a verset: /A fény az udvarról sugár-halóját emeli/ A fordító absztraktnak érzi az eredeti képet és a tömörségen egy fokkal

laziz a plasztikusság kedvéért. A fény hálója valószínűleg a fény sugárháló-jából keletkezett tömörítés útján. Érdekes a második versszak két képe :/Föl-bukkan a csend felszínére egy lomha kelesztült/. Az eredeti versben más-képp van, mégsem érzem a fordítást rossznak. Ugyanakkor a következő két sor :/Ingadozik egy faldarab nem tudva, hulljon-e vagy nem/ majdnem szó szerinti fordítása hiányérzetet kelt. Hiányzik az eredeti csendes, fáradt, tűnődő hangulat.

Mit követelhetnek a fordítástól?

Ílően adja vissza a versben tükrözött valóságot. /Ez a valóság lehet gondolati és érzelmi is./Ez szükséges, de kevés. A már tükrözött valóságot adja vissza. Ez több. De nem teljesen megfelelő. Több is kevesebb is a kelleténél. A valóság tükrözése, mint már szó volt róla, a művészetekben a képen történik, ahol a tartalom átcsap a formába, azaz a gondolati tartalom a képi tartalomba, de a képi forma, mely az átcsapás, ezáltal a tükrözés módját mutatja, szintén nagyon lényeges. Nézzünk egy konkrét példát :

József Attila Rejtelmek című versében az első versszak a következőképpen hangzik : Rejtelmek ha zengenek /Ört állok mint mesékben/Bebujtattál engemet/talpig nehéz hűségbe. Az utolsó két sor mögött levő gondolati tartalom : szerelmért cserebe hű vagyok, ez a hűség nehéz, de biztonságot nyújt. A képanyag a következő : A mesék lovagja, aki szerelmétől kapott talpig nehéz fegyverben /páncélban /áll őrt, amely nehéz, és óvja őt. Az összekapcsolás lehet többféle. Az egyszerűség kedvéért a védelemnyújtás tényét eleve a képzetársításra bizzuk. Ezután így alakulhat a kép sorsa. Hasonlat : Hűséget adtál rám, mely olyan nehéz, mintha talpig páncélba bujtattál volna. Metafora : Bebujtattál engemet talpig nehéz páncélhűségbe. A szabad asszociáción alapuló eredeti vers egy fokkal még ennél is tömörebb. A képi tartalom ugyanaz. Csupán a gondolat és a kép közti átívelés a hasonlatnál kisebb, a metaforma már erősebb, és a legerősebb a szabad asszociációnál./Mintha egy szikra-induktor kér polusát távolítanánk egymástól. A távolság növekedése esetén nő a fény is. Ha túl széthuzzuk, elmarad a kapcsolás. Ez a kapcsolás jelenleg az olvasó fejében megy végbe. Az esztétikai élvezetet a gondolati és képi tartalom egymásba való átcsapása jelenti, és nem mindegy, hogy

ez az átcsapás milyen feszültségű fokon történik/Tehát definíciókat úgy zárhatnánk be, hogy a fordítástól nem a tükrözött valóságot, hanem az adott valóság tükrözésének transzformációját kérhetjük számon a maga mozgásában. Ezért tarthatom megoldott fordításnak a második versszak első két sorát. Ugyanis az eredeti képek egy bizonyos hangulat és idegállapot kifejezése a funkciója. A monoton csönd, homály, és egy fáradt löprengő ember. Ugyanis az ember egy bizonyos felfokozott idegállapot, idegfáradtság után tulajdonított mozgás, sőt magasabb fokon tudattartalmat mozdulatlan tárgyakként. A harmadik, negyedik sor fordítása is ezért nem tökéletes. Az 'ingadozik' szó nem jó fordítás. A faldarab csak külső hatásra ingadozhat, a tünődik szó éppen belső habozásról, töltetvágyról tesz tanúságot, és hangulatilag is mozdulatlanságot sugall. De más is az 'ingadozik' szó ellen tanuskodik. Maga a költő, aki fáradtan, mereven nézheti a faldarabot és saját tünődését viszi át a faldarabra. A csönd felszínére felbukkanó k-feszültség hordozza ezt a hangulatot, sőt absztraktségében olyan, mintha egy orosz József Attila írta volna, és kitűnő előkészítő lenne a megfelelő tünődő faldarabképhez. A képáttranszformálás egy igen helytelen módot alkalmazta a fordító a vers harmadik, negyedik sorában/Kenyhánk homállyal lesz tele, mint a gödör, de fenekén víz van./ A fordító itt is majdnem szó szerint fordít, csupán megszünteti a kontaktust a gondolati és képi tartalom között, az utóbbi önálló életet kezd nyerni. Ezáltal megváltozik a sorok értelme.

A harmadik versszak megazemélyesíti az éjszakát. T. Levas Rózsa a Magyar nyelvőrben megjelent tanulmányában az éjszakát egyenesen öregasszonynak képzeleti el, aki a lehukott -ból kölcsönként ujjnyi lámpaalajjal gyújtja meg később holddá női lámpását. Persze ellentmondhatunk, hogy a téren ingó léptekkel átmenő és fényt gyújtó alakra éppugy asszociálhatunk egy lámpagyújtogatót is. Azaz, ha mind a kettő igaz lehet, akkor mindegyik abszolutizálása belemagyarázás, ami viszont tudománytalan. A fordításban zavaró a betoldott kényszerrím, melynek következtében a hold éppen a költő családi körében akar sóhajtozni, ami szegény József Attilánál, aki ezt az intézményt tüzhelyestől csak másoknak tudta remélni, furcsa. Az orosz fordításban az éj ellelejt átmenni a téren, ellenben a holdat két soron át gyújtja :/Holdat gyújtott, de nem nagyon

csak épp úgy, ahogy... pislákolj hold./

Ez bizony elég erős higitás, bár a kellemesen gördülő verssorok meghittsége nek ez is megtudjuk bocsájtani. Érdekes az a tény is, hogy a fordítás az erőszakolt betoldás és kihagyás után közel áll T. Kovas Rózsa értelmezéséhez.

Mint az omladék, úgy állnak
a gyárak, de még
készül bennük a lőmörébb sötét,
a csend talapzata.

Ennél a versszaknál sejtethetjük először, miért épp az éjszeli külvárosról ír a költő. Az éj egységes köpenyt húz a külvárosra. Elmosódottabbá, sejtészerűbbé teszi a közvetlen képet, ezáltal realitátszerűbbé. Ugyanakkor világos talajra helyezi a merész asszociációkat, melyek a nappali környezetben ellenkeznének a láttal valósággal, de az éj sötétjében a szem megszűnik elsődleges receptornak lenni, óriási szerepet kap a hallás. /"Nedvesség morog a homályban"/ De szerep jut a tapintásnak / "Minden nedves, minden nehéz"/ A tapintás sötétbeli fontossága szülte a Lebukott legszebb költői képét, a /patkánypuha éj-t/, amely a patkány undorítóan puha testéből és a patkányok közt börtönben töltött éjszaka undorítósgából szintetizálódott.

És természetesen óriási szerepet kap a képzelet.

A rendezetlen kopott gyárpépületek a sötétben valóban kelthetik a romok benyomását, és az üzemek állandó termelési funkcióját és jelenlegi sötét némaságuk ellentéte felhozhatja képzeletársításaként, hogy a jelenlegi titokzatos állapotoknak megfelelően bennük készül a sötét. József Attila költői világában, ahonnan a világot is fúrószalagon szerelik, ez egészen természetes.

A fordítás :

Állnak a gyárak romjai.
Olyan homály titkolódik bennük
hogy úgy tűnik
ez készült
a csend számára talapzatul.

Az első sor igen merészen sűrít. Először a gyárak igazi romoknak látszanak. Legföljebb az egész vers hatására lehet eredeti jelentésben egy távoli asszociációnak elfogadni. A József Attila versben pontosan érezzük, hogyan tömörödik anyaggá a sötét, ez az absztrakt negatív fogalom, hogy talapzatuk szolgáljon a ráépült

csendhez. Plasztikus kifejezése ez a finom észrevételnek, hogy az éjszaka előrehaladásával lassan beáll a csend. A tömör jelzőt a fordító elhagyta, ezáltal a csend anyagiassítása elmarad, így szinte önmagát kényszeríti, hogy a képi formának az érthetőség kedvéért oldottabb változatát használja, mely kitűnően megfelel az eredeti kép magyarázatának, de esztétikailag nem helyettesíti.

S a szövőgyárak ablakán
kőtegbe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek mogorván szövők
szövőnők omló álmait.

Egy kis elemzés-történettel kezdem:

«Pákozdi annak idején a Társadalmi Szemlében irt kritikájában valami olyasmit irt, hogy a szövőnők nem holdsugarat kötnék, hanem profitot termelnek. De a költő jobban ismerte a szövőnők, a legrosszabb helyzetben levő munkásréteg életét. Nem a profitról szóló versfaragás, hanem éppen ez a szentimentálisan lírai hang fejezi ki leginkább a politikailag öntudatlan, nyomorból álmokba giccshez, narkotikumhoz érzélgősséghez menekülő réteget» - írja Horváth Márton, és az ember első pillanatban nem tudja eldönteni, hogy melyik a nagyobb csapás József Attilára, a támadás-e vagy a védelem. A kritika nyilvánvalóan a rosszulértelmezett becsületes szándékból fakadó rosszindulat korlátolt, mindenáron közzéködni akarása, ami művelt olvasó előtt veszélytelen. Horváth Márton viszont igen veszélyesen azzal védi meg József Attilát, hogy elfogadja érzélgősnek, szentimentálisnak, giccsesnek, azzal az indokkal, hogy mindez a szegény nyomorbatasztott szövőnők bűne. Csakhogy elemezve a kérdést, rájövünk, hogy sántít a védelem. A költő vagy író művésziileg kifogásolható részt akkor iktathat be művébe jellemzés céljából, ha az kellőképpen el tudja határolni a többi résztől. Epikai művekben a szereplők beszéltetésében fordul ilyesmi elő. Lírai műben legtöbbször önmagával határol a költő. Itt viszont szó sincs semmiféle határolásról, de viszont szükség sincs rá. A hold még önmagában nem giccs, az álom nem érzélgősség. A szövőnő leginkább «cukros ételekről álmodik» nem a mesebeli királyfiról, de ha történetesen mégis így, ez semmit sem változtat József Attila realizmusán. A téma nem azonos a művel.

A kép két pólusról közelíthető meg. Az egyik kétségtelenül a monoton robot, a gépek a munkanap folyamán a munkások energiáját, gondolatait, érzéseit pontos kegyellenséggel dolgozzák bele a munkadarabba. A marxista értékelés alapján pontosan ez adja az áru értékét. A nappal beléjük ölt emberi álmokat, melyeknek nem szükséges giccsesnek, érzelgősnek lenni, szövik ki magukból a gépek, és a lényanyag csak egy tiszta finom szépséget akar jelezni. A másik pólus, az az igazság, hogy József Attila szerette az emberi munkát. Elválasztja a munkának felemelő alkotó szépségét, a megalázó kizsákmányolástól. Ezért nem jelentett a számára problémát az illyési nem menekülhetsz dilemma: „Meggzokták? Meg tudtad te szólni/ volt benned részed, a kapát.” A József Attila válasz: „A krumpli úgy nő, ha kapálják”. Amitől világosan elválik a „bérünk van, nincs örömünk” kitétel. Sőt a két gondolat szintéziséből is az alkotó munka kerül ki győztesen. „Ne légy szeles, bár munkádon más keres, dolgozni csak pontosan szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes!”

A Külvárosi éj végén „piros kisdedit álmodik /a vasöntő az ércformába”. Az alkotó munkás a gyermekét is ércformába képzeleli el, mint munkájának egyik végtermékét, pirosan, mint az izzó vasat. Bár ebben a képben is van némi beütés, a monoton elkinzottságból, amely kényszeríti a munkást a munkatárgy-sémában való gondolkodásra, de a szövönök omló álmaiban is van valami, a munka megbecsüléséből. Ezek az álmok a textilanyag puha álomlásában jönnek egymás után.

Vagy motor zug és gép szövi
az alá omló puha kelmét.

Az omló álmok a képzettársításának eredete az előbbi idézet után kétségtelen, és biztos, hogy hibás a fordításnak azon értelmezése, amely az omló szónak leomló roskatag jelentését használta.

S odébb, mint boltos temető,
vasgyár, cementgyár, csavargyár.
Visszahangzó családi kripták.
A komor feltámadás titkát
őrzi ezek az üzemek.

A sötét, kihalt üzemek a rom képzettársítás után a temetőt is kiváltják. A vizuális pillanati társításnak tűnő képet a költő következetesen végigviszi, sőt

„a komor feltámadás titkát” -ban bravuros fogással a képi tartalom továbbélését használja ki egy új monumentális gondolat megteremtéséhez. A komor feltámadás titka kétségtelen, a jövő társadalmának elérézése, amelyei pont a kripták, azaz az üzemek, a kapitalista kizsákmányolás helyszínei őriznek, hiszen a marxizmus a szocializmus lehetőségét is az ipari fejlődéstől teszi függővé. A komor jelző T Lovas Rózsa szerint a bosszúállás súlyosságára vonatkozik. Kiss Ferenc inkább az eredeti feltámadás magátóljövősége ellen ennek a feltámadásnak súlyos áldozatokkal járását hangsúlyozza. A képben mindkét lehetőség benne van. Kiss Ferenc közelibb, míg a másik egész távoli asszociáció. Kiss Ferenc fejti meg a képet, párhuzamba állítva a Munkások futó szalagon szereplő új világát, a komor feltámadás lehetőségében élő új világgal. A különbség a történelmi helyzet alakulása 1931. és -32-ben.

A fordítás megint megoldja nagyjából a problémákat. A gondolatot hordozó utolsó négy sor: „Csak a visszhang zeng bennük és a komor titkok titkát meghalni és feltámadni őrzi ezek az üzemek.” Magyarul talán nem is olyan világosan egyértelmű, de az orosz nyelvben „umiraty” folyamatos szemléletű ige jelzi a meghalni szót, tehát nem egy egyén egyszeri haláláról, hanem egy folyamatról van szó, amit a gondolat könnyen hajlíthat a társadalmi halálra és feltámadásra. Hiszen a proletáriátus emberi kivoltában naponta hal azokban az üzemekben, amelyek mint az a magyar rész elemzéséből is kiderül egyszerre jelentik a halált és a feltámadást.

Az első kettő, illetve a négy sorral némi baj van. Már a fordítás előző sorában is találtam példát a tömörség feloldására, ezeket többnyire jeleztem is. Sőt ezek után rájöttem a bőbeszédűség egyik indítékára. József Attila verse változó ritmusban írta meg. Martinov, a fordító négyütemű jambusokban fordít, a rímek kopogó himrímek, és ahol József Attila rövid sort használ, Martinov gond nélkül vi-
gyáz, hogy a két törés kiadja a négyes jambuszt, ettől csupán két helyen tér el az egész versben. Ez annál is érdekesebb, mert pl. ugyan ő az a József Attila emlékező fordításában nem tartotta be az eredeti versben meglévő teljes zártságot.

A zárt forma, amely szótagtöbbletet, azaz összeadva szövegtöbbletet jelent az eredeti vershez, viszonyítva elzsírosítja, felpuffasztja az eredeti szöveget, és a

vers részeinek esztétikumot jelentő finom izomjátéka eltűnik, zsirpárna alatt. Ilyen fölviényősített pl. a Város peremén fordítása. Viszont ha, amit idáig tapasztaltam, elzsirosodás, akkor a versszak első két sorának fordítása már egyenesen elenféntiázis. Négy sorban ültette át a fordító kettő és felet de úgy, hogy még így sem fér be egészen. Kár ezért a részért. Vitathatatlanul a leg-szinvonaltalanabb az egész fordításban.

Egy macska kotor a palánkon
s a babonás éjjeli őr
lidércet lát, gyors fényjelet, -
a bogárjáru dinamók
hűvösen fénylenek.

A konkrét kiindulópontból elinduló és hatalmas általánosságba emelkedő vers most visszatér a közvetlen környezetbe. A globális sötétet fénykontraszt-tal szakítja meg kétszer is; egyszer feszültséget, másodszor feloldást teremtve.

A történet lényege körülbelül a következő lehet. A zajra megrezzenő, eset-leg felrezzenő éjjeli őr előbb lidércnek látja a hozzá képest relative mozgó statikus fényforrást, másodszor fényjeleket gyanít, és csak végül nyugtatja meg a dinamók hűvös nyugalma. Az orosz fordítás hűen követi az eredetit, csupán egy észrevételt nem szabad elhallgatni.

A versszak két részét az első három és az utolsó két sort az eredeti vers nem kapcsolja kötőszóval. A fordító részben a szótagkényszer, részben a jobb érthetőség kedvéért magyaráz. És ez nemcsak ebben a fordításban és itt fordul elő. Pl. Bér munkás ballada.

Mi szövünk selymet gazdag rendben
de kislányunknak egy a felelet
ha kéri babájára a köpenyrevalót :
«bérfizetés van, boldogság hiányzik».

Állítsuk szembe vele a magyar verssorokat :

s ha lányunk babaruhácskáját
kéri - hisz szövetet szövünk -
összeszorítja pulha száját -
bérünk van, nincsen örömrünk.

Érezzük, milyen kifejezési lehetőséget szalasztott el a fordító. A kislány
~~amikor a fordító a választ teljesíthetlenségét, s azt, hogy ezt~~
~~neki forrásgo kőli tanulnia. A válasz megtörtént a második és harmadik sor~~
közül. ~~A válasz némaságában több, mint az orosz fordítás konkrét válasszá-~~
alakitott utolsó sora. A magyar versben mint erősödő refrén jött csak " a bérünk
van nincs örömünk."

"Vonalfűty.

Nedvesség motoz a homályban
a földre ledőlt fa lombjában
s megnehezült
az út porát.

Az éjszaka mélyülésének jele — képződik a harmat. Talán összefoglalhatjuk
az idő múlását a versben. Alkony a mellékudvarban. Kigyul a hold. Készül a még
tömörebb sötét /Már van tömörebb/ A gyárak is ettől omladékszerűek. Nedvesség
motoz a homályban /harmat/.

A vonalfűty közbevágott nyers impressziójának közvetlen jelentése nincs, csu-
pán a vers hangulati arányosságát változtatja meg. Különböző határvonalat is jelent.
Amíg előtte a mozgások csak a mikrokörnyezetben mentek végbe, és a nagy tárgyak
mozdulatlanok maradtak, ettől a ponttól kezdve mozdulni kezdenek előbb csak a ned-
vesség, azután a kocsma, aztán az egész táj. Az éjszaka természetű szalmazsákokat
hord, és az öntőműhely is vasladik.

A fordító intózik a kötetlen sorolástól. A mozdonyt állati hangon voníttatja. Nem
elég. Az összecsonkított, görbeösödött /összesündisznósodott/ nedvességei kitűnő
érzékel találja el a következő 1.51 sor, az utolsó sorból megint két sor lesz oldottan
és magyarázkodva :/Azzal a nedvességgel a sötét ösvények pora

elnehezült és átmedvesedett./

Az eredeti sor még fele sincs, de a harmatozás ténye mellett kitűnően érzékel-
teti a vers lassan kialakuló komor, elnehezült hangulátát. A körülmagyarázott fordítás
viszont hangulatilag már szegény.

Az uton rendőr, motyogó munkás.

Röpcédulákkal egy-egy elvtárs

iramlik át,

Kutyaként szimatol előre

és mint a macska fülel hátra

kerülő utja minden lámpa.

Fölvillannak az éjszakai külváros alakjai. A rendőr, a munkás, és a röpcédulás elvtárs. A költő finom huzással mutat rá az osztálytársadalom rendőrségének elsődleges funkciójára. Az utonmenők seregétől nem egy renitenskedő részeg csavargót, egy tolvajt, hanem éppen a röpcédulás elvtársat emeli ki. Az éjszakai külváros alakjainak folyamatos cirkulációjából. A rendőr és munkás felvillanó képe mellett nem használ mozgást jelentő igét, csupán a helyzetet jellemző iramlást emeli ki, amely ezáltal még nagyobb hangsúlyt kap.

A fordítás első négy sora megint rossz./ A rendőr a sarkon áll, a munkás a sötétben rohan, az elvtárs utána megy és a mellében viszi a röpcédulákat, /A helyzet meglehetősen komikus. Különösen a munkás alakja, aki teljesen indokolatlan félelemtől hajtva átveszi az elvtárs mozgástempóját és rohan a sötétben. Az elvtárs röplapokkal mellén viszonylag nyugodtan megy a nyomában. Nem találjuk kiemelt mozgásformáját, amely aláhuzta tevékenysége veszélyességét. A komikusságot még jobban aláhuzza az egyhangú szerkesztés és a versforma. Minden sor önálló tagmondat, négy sorból három egy ötszótagos predikativ szintagmából, pontosabban egy emberi foglalkozást jelentő köznévből és egy mozgási állapotot jelentő igéből áll. Utána pedig a mozgásra vonatkozó határozó következik, 3 szótagon át. Három sor kezdődik igével, utána főnév, egy fordítva és a négysorvégi határozók egyformán előljáróval és névszóval vannak kifejezve.

Nem tudományos eszköz, de a szemléletesség kedvéért megpróbálom ezt a részletet versben visszafordítani: „Strázsál a rendőr a fényben, munkás rohan a sötétben, ballag az elvtárs utána, visz sok röplapot magával.” Rögtön megfigyelhető, hogy a vulgáris szövegben belejátszik a merev ritmus is. A fordító, mint azt már elő is említettem, nem követi az eredeti vers szabad, a vers testéhez tapadó ritmusát. A fölvetett négyes jambusz már eredetileg nagyobb merevséget jelent.

A külvárosi éj típus hosszabb lélegzetű, modern filozófikus vers nem tűri a merev

sematikus ritmus vázat, mikor mégis beleszorítják, akkor a vázon belül az enjambmenek sorozatával versszakok közötti gondolatátvitellel igyekezik elszakadni saját ritmusvázától (pl. a Város peremén.) Mivel így a ritmus csak egy hordozó pozíciót tölt be, és kifejező funkciót nem. József Attila hasonló verseiben: Elégia, Téli éjszaka, Óda inkább a szabad formát választja. Martinov a merevített ritmusevázlat általában enyhíti a váztól való elszakítással, viszont ebben az esetben nem teszi, és a monoton váz könyörtelen élességgel hangsúlyozta ki a fordítás hibáit. A következő három sor: „szímatol mi van előtt, hallgatózik mi van hátul, és sötétbe burkolózik.” Viszont pompásan telibe talált fordítás. Az utolsó sor szó szerint más, mint a magyarban, viszont ritmikailag kitűnően zárja a szakaszt. Értelmileg meggyezik az eredetivel, és tükrözési fokát tekintve sem sokkal különbözik.

Romlott fényt hány a kocsmá szájá,
tócsái okádik ablaka;
benn fuldokolva leng a lámpa;
napzáró vireszt egymaga,
Szundit a kocsmáros, szuszog,
nekivicsorít a falnak,
bujá lépcsőkön fölbuzog,
sir, Élteti a forradalmat.

T. Lovas Rózsa elemzésében költői átéléssel meséli el József Attila után a gyengébbek kedvéért még egyszer a napzáró azomoru sorsát: „Kell a komisz ital, ugyan elviszi a garasos bért is, az emberiség rongyává állyeszt, – de megnyitja a könnyebbítő sirás pillipjeit, kimondatja józan állapotban elhalogatott ezerszeresen tilos érzéseket bátorságot ad, hogy az összeszorított ajkak közül dühvel vicsorogjanak ki a fogak”. Igaz, hogy patetikuságban túlszámalyta a költőt, de azért egy-két hiányosságot fölírhatok neki. Egyrészt a vers nem keresztretjvény, hogy az elemzőknek egyetlen feladata a képek megfejtése legyen.

Másrészt a megfejtést letisztított fogalmakban, és ne újabb képekben szervíroz-
za.

Harmadszor, ha már keresztretjvénynek nézi a verset, nem árt megkeresni mi van a függőleges sorokban, világosabban kiemezni a versben levő esztétikumot,

ennek megnyilvánulásait, és formai segédeszközeit, esetleg nyelvi eszközöket, ha már nyelvészeti szaklapba készül az elemzés.

Kiss Ferenc már igen tapintatosan, de joggal veti a szemére 'Épp a disztinkciók hiánya a T. Lovas Rózsa által kitöltött hézagok okozzák, hogy egy konkrét kocsmai állapot helyett a nyügeivel mérközni készülő lélek és a romlásba taposott élet lánya fel a maga lóvját.'

A szerencsétlen napszámos pozitív hősi átfaragása felesleges. Ha az itálnak ilyen öntudatosító tulajdonsága lenne, mint amelyet T. Lovas Rózsa tulajdonít neki, a munkásmozgalomban föl lehetett volna használni agitációs célra röplapok helyett. Terjesztése kevésbé veszélyes. A napszámos részegsége époly kétségtelen társadalmi okokra vezethető vissza, mint kétségtelen az is, hogy benne ezek az okok nem tudatosultak. A forradalom ebben az esetben nem az elkövetkező absztrakt, hanem az 1918-ban B.-ben megvalósult konkrét forradalmat jelenti, amelyet konkrétan tudott érzékelni. Az emberibb életet jelentette számára, amelynek emlékéhez pontosan úgy menekül, mintha azt a részek által gyakran énekelt dalt énekelné, hogy 'édesanyám is volt nékem.'

Miért áldoztam ennyit erre a vitatkozásra? Ha a vers fordítását elemzem; a verset is kénytelen vagyok elemezni, és nagyon érdekes hogy a T. Lovas Rózsa által megadott elemzés végkicsengése igen hasonlít a fordítás értelmezéséhez, ugyanis a fordító nem értette meg a 'buja lépcsőkön fölbuzog' - képet, amely a lépcsőnjárás ütemes, szaggatott mozgásával érzékelteti a zokogni kezdő embernek belső mozgását.

Az orosz Külvárosi éjben a munkás saját buja helyett nem képletes, hanem valódi lépcsőkön megy fölfelé; miközben zokogva küldi üdvözlétét a forradalomnak, azaz az elégett, szálnalmas emberi figurából egy ugyan meghasonlott, de alapjában véve harcra egyéniség bontakozik ki, aki nagyon hasonlít a T. Lovas Rózsa értelmezésében fogát csikorgató megfelelőjére. A filológiai baklövés, és a vulgarizmus utjai ugylátszik összetartanak. A fordítás még egy hibát követ el 'amikor a benn fuldokolva leng a lámpa' verssört 'fuldokolnak a lámpák a homály mancsai közt' mondattal fordítja.

A gondolati tartalma megegyezik, a tükrözés feszültségi foka is megfelel az

eredetinek, viszont a képi tartalom átültetése igen rossz. József Attila ebben a versében mint általában egész költészetében nagyon vigyáz a képi tartalom homogén jellegére, és a gondolati és képi tartalom harmóniájára. Az éj "olajos rongyokban" áll meg az éjszaka, a szövönök álmait gépek szövik, és ezek az álmok a termelt textiliához hasonlóak, így aztán természetes, hogy a kocsmá ajtóból kiömlő fényt a részegség fordító állapotát földéző hányással hozza képzettársításba, amellyel rögtön minőségileg is jellemezte a szóban forgó kocsmát. A képi tartalom homogeniségéhez tartozott, hogy a lámpa ettől a rossz levegőtől fuldokoljon, amely /föltehetőleg vilanylámpáról van szó/ maga is kép, hiszen a gyenge fényű piszkos üvegű égőt eleveníti meg. A fordító nem érzi elég plasztikusnak a képet, ezért rakja be ezt az idegen nem ide tartozó képi tartalmat a vadállat mancsát. Érdekes megfigyelni, a mancsnak, mint költői frázisnak a szerepét. Az Anyám fordításában a szegény proletárasszony törékeny termetét nem pusztán a tőke töri meg, hanem a kapitalizmus mancsaiban lett mindig keskenyebb.

Akár a hült érc, merevek
a csattogó vizek.
Kóbor kutyaként jár a szél,
nagy, lógó nyelve vizet ér
és nyeli a vizet.
Szalmazsákok, mint tutajok
usznak némán az éjjel árján -

A raktár megfeneklett bárka,
az öntőműhely vasladik,
piros kjsdedet álmodik
a vasöntő az ércformába.

Minden nedves, minden nehéz,
A nyomor országairól
térképet rajzol a penész
S amott a kopár réteken
rongyok a rongyos fűvéken

s papír. Hogy mászna l Mocorog

s indulni erőtlén . . .

A versben újra föltűnik a gyárnegyed nagytávlatu képe, s az eddig csupán statikus elhatárolt objektumok egy erőteljes áramlás sodrába kerülnek. A szél és a víz a körforgó természet nagy aortái és vénái mozgást visznek a mozdulatlan éjszakába, s a mozgás hangulati hatására dinamikusabbá válik a költő tárgyszemlélete.

A külváros hatalmas folyam árjába kerül, ahol megjelennek az előbbi om-ladék és temetőgyárak, mint bárka, mint vasladik, az állóképek helyett mozgók, a részletezettek helyett villanásnyi látartamuak. A vers észrevehetően meggyor-sul. Az eddigi objektív realitással szemben előtolakodnak a hangulati elemek.

A külvárosi éj tájleiró vers. Bár ez a táj idáig még nem nagyon szerepelt költők leírásában. Kevés esztétikumot találtak benne. Éppen József Attila fedezi fel a költészet számára, pl. a Munkások második versszaka a város érde-széről. A táj kopár, sivár volta kizárja a vizuális esztétikumot. Viszont ez a sivárság és vele szemben az emberiség életében betöltött óriás szerepe, a benne ringatózó jövő, és élet ellentétén rengeteg olyan gondolat keletkezhet, amely képi tartalmát ebből a rut valóságból veszi. A tükrözés és a gondolati szépsége miatt a szép kategóriába tartozik. /Lásd a kocsma leírását!/
A Munkások leírása viszont még absztrakt. Az általános jegyeket nem veti-ti egy konkrét helyzetbe és környezetbe, csupán összemarkol belőlük néhányat. Ezt kívánja a vers tömör és rohanó szerkesztése. A Külvárosi éj viszont ráér, azaz ráért a vers nagyobb felében.

A vers tájleiró, de filozófikus forradalmi tájleiró költemény. Forradalmisága, hiteles, mert a valóságból fakad, melyet először művésziileg tükrözött. A pontos tárgyilagos képek egymásután tanusítják a külváros elesettségét, nyomorát, ugyan-akkor hatalmas energiát is. Ebben a részben a költő egyre gyorsabban és gyorsabban adja a képeket, mintha mondaná melléjük, még ez van még ez is van, még ez is . . . Minthogy az egyre gyorsabban pergetett filmnek el kell jutni a robbanásszerű megoldáshoz, a külvárosi éjben is ez történik. A komor valóság árja kimeríthetetlen. A szunnyadó energia és a bilincsbevert tehetetlensége szükségszerűen robbantja ki a túlfeszített tájleírásból a személyi lírát .

Az egyes képek nagyon érdekesek. Az előzőkben tárgyalt piros kisdéd, vagy pl. a nyomor országairól térképet rajzoló penész. Ugyanez a képi tartalom más gondolati tartalmat hordozva megtalálható a Munkásokban :

Hazánk határát penész jelzi körben

a málló falon nedves a lakás.

A Munkások-beli két sor az irrendentizmusra mért oldalvágás. Számunkra a szent haza a falon levő penészfoltokban jelentkezik. Szellemes előreválasz a demagógiának. Mi különbség kis és nagy haza között ?

Ebben a versben nem ironizál. Azért is használja a patetikus hangulatu haza sz. helyett, a hangulatilag közömbös ország szót. Az elvesztett antinacionalista él helyett a kép általános tartalmat kapott. Már a nyomor országairól beszél.

Viszont bármilyen érdekesek az egyes képek, a vers szempontjából már nem állnak annyira külön, mint az előző részekben. És a fordításból is elsősorban a felgyorsított versmenet transzformációját kell számonkérni. A fordítás ebben a részben jól sikerült. Bár a felhígítás untig ismételt hibáit itt is megtalálhatjuk. A Munkások /" Ebben a késő órában"/ álmodnak piros kisdedeik alakjáról, az ércformákban. Viszont az eredeti vers gyors képszerkesztése még így is épp úgy fel tudja fokozni a fordított vers hangulatát, mint az eredeti.

Nedves, tapadó szeled mása,

szennyos lepedők lobogása,

óh éj !

Csüngsz az egen, mint kötél,

foszló perák a az életen

a bu, óh éj !

Szegények éje ! Légy szemem,

füstölögj itt a szivemen,

olvászd ki bennem a vasat,

álló üllőt, mely nem haqad,

kalapácsot, mely

cikken pengve

- siktó pengét a győzelemre,

óh éj !

A vers ódái magaslatokra emelkedik. Az elesettség és nyomor az alvó erők földjéből ilyen természetesen gondolatilag, érzelmileg logikusan kiemelni a harcos hitet József Attilának csodálatos teljesítménye. Szemünk láttára születik meg a hármasszimbólum a türelem, a munka és a harc.

A fordító még egyszer utoljára duzzaszt. A nedves, tapadós szelek mása kezdetű sor nála így hangzik: /lobogása nedves, és szennyes lepedőknek az udvaron hasonló nedves és tapadós szelekhez az éjben./

Aztán már pontosan fordít:

Szegények éje, legyél, mint a szén
füstölőj a mellemre téve,
acélt olvassz ki belőlem,
kalapácsot, mely kovácsol csengye
s így oly üllőket is,
hogy állnak a sötétben is,
s a győzelemre kardot önts.
Óh éj!

Sőt van egy pompás modern rész az utolsó rímnél, mikor a /mecs- kard/ szóra a /nocs - éj/ szó rimel.

Az éj komoly, az éj nehéz,
Alszom hát én is testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés,
Ne csipje testünket féreg.

A tipikusan József Attila szerkesztés utolsó lépése. Az első a valóság-részletekben való megfogása, aztán gondolati, érzelmi szintézissel hatalmas feszültség-teremtés, végül hangulati és gondolati feszültség feloldás. Pl. az Ódában mikor más testétől külön életet él a csattanó szív, jön a meliékda. A hazámban az utolsó szonett ottavája tölti be a feszültség kiteljesítésének szerepét, és a tercinnakban feloldást.

Végül foglaljuk össze az eddigieket. A vers fordításánál a részletekben a nagyon jó formaérzékű Martinov nagyon sokszor, bár becsületes harcban alul maradt József Attilával szemben. Különösen a szerkezeteit oldotta fel gyakran.

A fordítói szabadság egyes esetekben megengedheti a feloldást, de amikor ez tendenciává válik, már nem a nehézség, áthidalásáról, hanem egy káros szemléletről beszélhetünk, amelyik rombolja a tartalom - forma egységet, ezáltal az esztétikai élményt. De sehol nem vulgarizált, készakarva, mint pl. a Vigasz fordítója, aki a burzsoá erkölcs feslettségének bizonyítására a képformában falon levő havas tájak és almafák közül lelopta a meztelen nőt, megleventette, hogy az italtól felhevült burzsoák karjai közé dobja, és mint a többi fordítók. Ha megvizsgáljuk a fordítás korabeli szovjet lírát, akkor rájövünk, hogy a feloldásokért nem csak egy költő, hanem egy egész költészet a hibás, Viszont nagyszerűen érvényesül a vers szerkezete. Ez nem magától érthetődő dolog. A szocialistákból lemarad a hangulatot feloldó utolsó verssor, a Nyár utolsó sora a versszak elejére kerül. Martinov a hangulati egyensúlyt - a „vonatfüty” kivételével megtartotta. Tamás Attila a „közNIKUSSÁ válása” három pontját jelöli ki a versben. A mint omladék kezdetű versszakasz fordítása elég jól sikerült, a vonatfüty és az azt követő rész az egyszavas mondat fordítása helytelen, de következő szakasz fordítása kitűnő, és a végül közNIKUSSÁ váló befejező rész is nagyon jó teljesítmény.

Az orosz olvasó tehát jó verset kapott József Attila remeke helyén, de „a versek sugárait vetnek egymásra, a nagy versek megrágyogatják a közömbösebb darabokat is. Itt a közömbösek, sőt egészen rossz darabok világítanak vissza. A válogatásról elég annyit, hogy a legiőbb verset 1922-ből veszi. A hiány-listáról már irtam. És sok a borzalmasan rossz fordítás. Lektorálás látszólag nem volt, vagy szabotálták.

Azóta új József Attila kötet van forgalomban. Nem lehet kapni. Elkaphodják. Négy év különbség. A kötetet színvonalas válogatás és színvonalasabb fordítások jellemzik. A tényre csak büszkéek lehetünk és örülhetünk neki, de arra is figyelmeztet, hogy József Attila szovjetunióbeli térhódításának okait ne az esztétika területén keressük elsősorban. Ez a kérdés elsődlegesen nem esztétikai, hanem irodalompolitikai probléma, de ezzel már egy újabb fejezethez jutottunk.